

Данијел РАДОВИЋ
Универзитет у Београду
Филозофски факултет
Београд

Нино ДЕЛИЋ
Историјски институт
Београд

**СТАТИСТИЧКИ ПОДАЦИ О СТАНОВНИШТВУ
БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ ПРЕМА ПОПISУ 1851/52. ГОДИНЕ
ИЗ ЗАОСТАВШТИНЕ ПРУСКОГ КОНЗУЛА У САРАЈЕВУ
ОТА БЛАУА**

Анстракт: Рад је посвећен презентацији статистичких података о становништву Босне и Херцеговине под османском управом, који су прикупљени за време пописа 1851/52. године и које је делимично објавио пруски конзул у Сарајеву Ото Блау. У његовој заоставштини у Политичком архиву Министарства иностраних послова СР Немачке у Берлину, налазе се оригинални рукописи на темељу којих је пруски дипломата састављао и публикувао прегледне чланке о становништву покрајине. Табеле у архивским документима садрже и необјављене рубрике за босанске санџаке/кајмакамлуке (процена удела католичког становништва) и комплетне податке за Херцеговину (Мостарски кајмакамлук) које Блау никада није објавио.

Кључне речи: Босна и Херцеговина, Османско царство, 19. век, пописи, статистика, 1851/52, демографија, Ото Блау.

Abstract: The paper presents statistical data about the population of Bosnia and Herzegovina under Ottoman rule relating to the 1851/52 census. Some figures were published by the Prussian consul in Sarajevo, Otto Blau, in a series of articles in the 19th century. In Otto Blau's personal file record, kept at the Political Archives of the German Federal Foreign Office in Berlin, we found original manuscripts written and used by the Prussian diplomat for the research and completion of printed articles. The manuscripts contain unpublished data as well: estimation of share of the Catholic population in Bosnian sanjaks/kaymakamluks and a complete, never published dataset on Herzegovina (Mostar sanjak/kaymakamluk).

Keywords: Bosnia and Herzegovina, Ottoman Empire, 19th century, census, statistics, 1851/52, demography, Otto Blau.

---

* danijel.radovic89@gmail.com

* nino.delic@iib.ac.rs

После успостављања пуне контроле над територијом немирних провинција Босне (Травнички везирлук) и Херцеговине (Мостарски везирлук) захваљујући ратним операцијама Омер-паше Латаса 1850–1851. године, османска централна влада је одлучила да се везиру у Сарајеву признају одређене ингеренције и над Херцеговином, (управно одвојена у периоду 1831–1833. године), те је она током реформи управе до 1853. године поново постала потчињена босанском валији.¹ Поред корените преобразбе управе, једна од првих мера власти је било спровођење свеобухватног пописа становништва, који се може датирати у период с краја 1851. године и из прве половине 1852. године. Радило се о првом модерном попису становништва на подручју Босне и Херцеговине спроведеном са извесним кашњењем у односу на остатак Царства због политичких немира у првој половини 19. века. Научна сазнања о процесу пописивања, па и самим резултатима, у начелу су скромна. Квалитет познатих, релативно малобројних резултата, споран је у историографији. Истраживачи сматрају да је број становника као и кућа значајно потцењен (због прикривања пореских обавеза) и да није јасно да ли је пописивано све мушко становништво или само лица изнад 10 година старости.² Статистички подаци су јавности познати захваљујући објављеним радовима дипломата и службеника који су у то време радили у Босни и Херцеговини. Најранији статистички преглед за босански део покрајине (6 кајмакамлука) објавио је руски конзул у Сарајеву Александар Гилфердинг 1859. године у једном руском часопису. У његовом делу нема података о Ромима, Јеврејима и странцима, а поређењем са другим изворима могуће је идентификовати и немали број пермутација, замена и других грешака.³ Историчар Галиб

¹ Прецизна дефиниција статуса Херцеговине у периоду 1851–1865. године је спорна. Формално правно је Херцеговина била део јединствене провинције Босна, али је по фактичкој управи повремено имала статус засебне области. Паско Васа наводи да је од 1858. године, због лакшег сузбијања немира уз границу са Црном Гором, херцеговачки управник (мутесариф мостарски) опет био биран непосредно на Порти. Види: Ahmed S. Aličić, *Uređenje Bosanskog ejaleta: od 1789. do 1878. godine*, Sarajevo 1983, 20–26, 43–44, 61; Ђорђе Пејановић, *Становништво Босне и Херцеговине*, Београд 1955, 11–12; Hazim Šabanović, *Bosanski pašaluk: postanak i upravna podjela*, Sarajevo 1982, 232–234; Pasko Vasa-efendija, *Bosna i Hercegovina za vreme misije Dževdet-efendije*, Sarajevo 1958, 25–26, 31, 65.

² Ђ. Пејановић, *Становништво*, 28–30; P. Vasa-efendija, *Bosna i Hercegovina*, 30; Gustav Thoenmel, *Beschreibung des Vilajets Bosnien*, Wien 1867, 78–79.

³ Александар Гилфердинг је своје записе најпре објавио на руском, док су преводи на српскохрватски уследили тек у 20. веку (прво руско издање: Александр Ф. Гилфердинг, *Поездка по Герцеговине, Босни и Старој Србији*, Записки Императорског руског географическог общества XIII, Ст. Петербург 1859). Александар Гилфердинг, *Путовање по Херцеговини, Босни и Старој Србији*, Сарајево 1972, 330–331.

Шљиво је установио да се подаци у Гиљфердинговом делу поклапају са извештајем који је 1859. године из Генералног конзулата у Сарајеву примио министар спољних послова Хабзбуршке монархије, Бернхард Рехберг.⁴ Податке за оба везирлука, али у штурој форми (без навођења странаца или детаљног прегледа броја кућа по мудирлуцима) објавио је 1864. године османски дипломата Паско Васа-ефендија, који је 60-тих година 19. века службовао у Херцеговини.⁵ Податке о попису објавио је и хрватски историчар Лука Ђаковић, али се те статистике не подударају са изворима из 19. века и недовољно су провереног квалитета.⁶ Најпотпуније податке са пописа 1851/52. године, али само за босанске кајмакамлуке, објавио је пруски конзул у Сарајеву Ото Блау у једном немачком часопису 1865. године.⁷

Ернст Ото Фридрих Херман Блау је рођен 21. априла 1828. у Нордхаузену у Пруској. Студирао је оријенталистику, филозофију и теологију у Халеу и Лајпцигу. Студије оријенталистике препоручиле су га за дипломатску службу у Цариграду. Године 1852. постао је аташе при дипломатском представништву Краљевине Пруске у престоници Османског царства. Постепено је напредовао у дипломатској хијерархији, те је 1858. постављен за вицеконзула у Трапезунту. У Босну и Херцеговину је први пут отишао 1861. године. Као стручњак за трговинска питања

---

⁴ У извештају је наведено да се подаци пописа односе на 1852. годину. Galib Šljivo, *Bosna i Hercegovina 1854-1860*, Landshut 1998, 523–526.

⁵ Спис Паска Васа-ефендије објављен је у Цариградским новинама на француском језику а касније је дело штампано самостално (*La Bosnie et l'Herzégovine pendant la mission de Cevdet Efendi*, Constantinople: Imprimerie du Courrier d'Orient, 1864; *Wasa Pasco Efendi, La Bosnie et l'Herzégovine pendant la mission de Cevdet Efendi*, Constantinople 1865). Превод на српскохрватски (поменуто у нап. број 1): P. Vasa-efendiја, *Bosna i Hercegovina*, 2; Philippe Gelez, „Dénombrements et recensement de population en Bosnie-Herzégovine durant le XIXe s. et au début du XXe s. (II)“, *Balkanologie – Revue d'études pluridisciplinaires*, Vol. XIII / № 1–2 (2011) 3, <https://journals.openedition.org/balkanologie/2271#ftn3> (прегледано 7. марта 2021).

⁶ Лука Ђаковић је податке црпео из грађе бившег Вилајетског архива чији остаци се чувају у Сарајеву. Његове статистичке табеле су само сумарне по санџацима, и то према некој доцнијој управној подели (управни систем не одговара стању из 1851/52. године). Постоји диференцијација православних и католичких хришћана (што тада највероватније није био случај) а број муслимана је знатно виши него у другим изворима. Изражавамо и одређену сумњу у исправно датирање поменутих података пошто сигнатура архивске јединице наведене у делу као извор наговештава да су документа настала тек крајем 60-тих година 19. века. Luka Đaković, *Političke organizacije bosanskohercegovačkih katolika Hrvata, Dio 1, Do otvaranja Sabora 1910*, Zagreb 1985, 11–16.

⁷ Otto Blau, „Politische Statistik Bosniens“, *Preussisches Handelsarchiv* I (1865) [№ 20, 19.5.1865], 486–490.

добрио је задатак да истражи увозне и извозне могућности у Црној Гори и Херцеговини. Такође, исте године именован је за пруског представника при комисији великих сила која је имала задатак да ради на смиривању стања у поменутих провинцијама Османског царства. Да је влада у Берлину била задовољна Блауовим радом, показује то што је три године касније постављен на руководеће место у тек основаном пруском конзулату у Сарајеву. На том положају остао је до 1872, а затим је премештен у Одесу. Умро је седам година касније.⁸

Ото Блау је провео двадесет и седам година у дипломатској служби у Османском царству, од чега једанаест у Босни и Херцеговини. Зато је био добар познавалац прилика у тада најзападнијим османским провинцијама у Европи. Његова заоставштина чува се у Политичком архиву Министарства спољних послова СР Немачке у Берлину, где смо пронашли документа која представљамо јавности.⁹ Треба нагласити да је Блауова заоставштина подељена у девет архивских јединица – свезака (Bände). Грађа није сређена по одређеном принципу, већ је, по свој прилици, нумерисана у оквиру свезака онако како је стизала у Архив. Грађа која се тиче Босне и Херцеговине и Блауовог бављења на том подручју махом се налази у прве две архивске јединице.

Блау је публиковао податке са пописа шест босанских кајмакамлука/санџака (назива их „управним окружјима“ или „управним областима“ – *Regierungsbezirk*), које је датирао у 1851. годину, у детаљној табеларној форми све до нивоа мудирлука/каза (које назива уопштено „окрузима“ – *Kreise*). Осим рубрика о вероисповести мушког становништва (муслимани, хришћани, Јевреји), информисе и о Ромима (хришћани и „пагани“ одвојено) те странцима (хришћани и муслимани одвојено) као посебним групама. За све поменуте категорије, осим странаца, навео је и број кућа које им припадају (односно домаћинства).¹⁰ У рукописима у архивској грађи постоји, међутим, и посебна рубрика о римокатолицима, која је испуњена графитном оловком и у којој је у словном и у бројчаном облику изражен процентуелни удео католика у укупном броју хришћана. У табели за Херцеговину постоји иста рубрика али није испуњена. Није нам познато из којих извора је пруски конзул узимао податке о структури

---

⁸ P. Asherson, „Personalnachrichten“, *Botanische Zeitung* XXXVII (1879) 260–261; V. Hantzsch, „Blau, Otto“, u: *Allgemeine Deutsche Biographie* 47 (1903) 12–14, <https://www.deutsche-biographie.de/pnd116200790.html#adbcontent> (прегледано 7. 3. 2021).

⁹ Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes (=PA AA), Nachlässe (=NL), Dr. Otto Blau.

¹⁰ У фокусу пописивача су тада биле куће као пореске јединице, па остаје нејасно да ли се у статистици ради о кућама као структурним грађевинама или о сложенијим јединицама дефинисаним пореском праксом.

хришћанске популације, али сматрамо да то свакако нису информације добијене на самом попису. Блау је био веома добар познавалац прилика у Босни и био је упознат са католичким шематизмима из тога времена. Могуће је, и доста вероватно, да су управо подаци добијени од католичке цркве искориштени за такву процену. Цифре које су објављене у чланку и оне у архивским документима подударају се савршено. Статистичке табеле за босанске кајмакамлуке/санцаке у архивској грађи су распоређене на 5 листова папира али један (шести), на којем се налази/ла статистика за Зворнички кајмакамлук, нажалост, недостаје. Ови листови се, иначе, у архивској јединици директно надовезују на низ других који садрже сличне статистичке табеле, али за ревизију пописа из 1866. године. Начин организације података, мастило и рукопис поменутих докумената сугеришу да су настали одвојено од ових који су предмет рада, и да је њихова међусобна повезаност настала случајно, тек у архиву, приликом сређивања грађе.¹¹

На сасвим другом месту у склопу фонда заоставштине Ота Блау пронашли смо и један лист са табелом у којој су наведени статистички подаци са истог пописа за Херцеговину (заправо Мостарски везирлук али Блау овде не наводи управну јединицу).¹² Занимљиво је да рубрика за поједине мудирлуке/казе није насловљена, односно да Блау није навео тачан назив управних јединица у Херцеговини. Роми нису подељени на хришћане и „пагане“, а рубрика за римокатолике је остала неиспуњена. Спољашне карактеристике (папир, мастило) као и садржај (натписи, структура табеле, коришћене скраћенице итд.) документа говоре нам да се заправо ради о интегралном делу старијег досијеа (списа) заједно са

---

¹¹ Сумарна табела у којој се наводе подаци за Зворнички кајмакамлук доказује да је свакако морао постојати посебан лист са статистиком за њега. Да ли је лист изгубљен или само загубљен у некој другој архивској јединици или фонду (што је могуће с обзиром на то каква је организација грађе) не можемо да утврдимо. Заоставштина Ота Блау је сређена тако што су поједини листови укоричени у свезак и затим нумерисани редом, очигледно онако како су и доспели у Архив. Тако, на пример, није испоштован природан редослед излагања садржаја докумената који су састављени од пресавијених листова (који су такође имали функцији омота докумената/фасцикле), јер су у њих уметнута друга документа, карте, скице и остало нумерисани механичким редом, без обзира на то што се тиме прекида континуитет садржаја. Чест је случај да омоти/фасцикле првобитних докумената садрже друге рукописе који немају никакве везе с њима, ни предметно ни хронолошки (уметнута случајно током паковања). Нисмо успели да пронађемо омот/фасциклу првобитног документа који је садржавао листове са статистичким табелама којима је посвећен овај рад. PA AA, NL, Dr. Otto Blau, Band 2, folio 189–193.

¹² PA AA, NL, Dr. Otto Blau, Band 1, folio 249.

претходно поменути документима за босанске области. Све поменуте листове грађе треба следствено посматрати као део једног документа, без обзира на то што су раздвојени у различите архивске јединице. Да ли су још неки рукописи били саставни део тог истог досјеа, није могуће утврдити. Подаци које садржи лист за Херцеговину, делимично су познати из дела Паска Васа-ефендије (број муслимана, хришћана и Рома по мудирлуцима/казама). Број странаца и кућа/домаћинстава по мудирлуцима које су им припадале, према нашим сазнањима, никада није објављен.

Посматрано као целина, подаци Ота Блауа (објављени и необјављени) скоро се савршено подударују с објављеном статистиком Паска Васа-ефендије, али постоје и мале, суштински занемарљиве разлике.¹³ Већих неподударности има уколико се узму у обзир подаци које је објавио Александар Гиљфердинг.¹⁴ Упркос томе што су резултати пописа познати истраживачима дуже од века и по, малобројност података, нејасноће око самог процеса пописивања и категоризације, сумње у квалитет исхода итд. чине сваку нову информацију вредном пажње. Статистички подаци представљени у овом раду послужиће као допуна за будућа истраживања демографских кретања у Босни и Херцеговини за време османске управе.

Документа у архивској грађи су обликована у форму статистичких табела. Табеле су исцртане лењиром и графитном оловком на листовима папира величине А4. Имена рубрика и подаци су исписани црним мастилом (изнимно и графитном оловком), на немачком језику, канцеларијским курентом (готицом). Коришћене су и скраћенице које се у начелу једноставно дешифрују. У свим табелама је употребљена скраћеница *M.* као ознака за број мушкараца (*Männer*), и скраћеница *H.* која служи као ознака за број кућа или домаћинстава (*Häuser/ Haushaltungen*). Наглашавамо да је Ото Блау у објављеном чланку рубрику у табели насловио са „домаћинства“ (*Haushaltungen*), док у текстуалном делу је те податке анализирао као број „кућа“ (*Häuser*), те чак наводио да је то такође и број „породица“ (*Familien*).¹⁵ Остаје стога

---

¹³ Разлике за босанске кајмакамлуке између објављених података Ота Блауа и Паска Васа-ефендије анализирао је и објавио историчар Филип Гелез. Р. Gelez, „Dénombrements“, прилози 1 и 2.

¹⁴ Постоји велики број разлика између Блауових и Гиљфердингових података. Од значајних разлика се могу поменути, на пример, одступања у броју хришћана у следећим мудирлуцима/казама: Неретванском (Гиљфердинг: 540; Блау: 1.540), Градачачком (Гиљфердинг: 20.117; Блау: 25.117) и Трговиштанском (Гиљфердинг: 2.622; Блау: 3.622). А. Гиљфердинг, *Путовање*, 330–331; О. Блау, „Politische Statistik Bosniens“, 488–489.

¹⁵ О. Блау, „Politische Statistik Bosniens“, 487–489.

нејасно како тумачити ову категорију – као број грађевина, стамбених или пореских јединица. Што се тиче рубрике о католичком становништву, њома је у описном и процентуелном облику исказан оквиран удео у хришћанској популацији. За описе су употребљавани латински изрази (*pauci* – малобројни; *min[imali]* – минимално/мањински; *mixti* – измешани; *plurimi* – већински; *unici* – једини) који означавају како удео, тако и карактер насељености католичког становништва у хришћанском становништву (измешано са православним становништвом, на пример). Архивска документа смо представили у интегралном облику, уз наше интервенције означене угластим заградама и напомене у којима су ближе објашњени одређени појмови.

Bevölkerung der Provinz Bosnien¹⁶

Regierungs- Bezirk	Muhammed[aner].		Christen		Zigeuner			Juden		Fremde		Total		
	H. ¹⁷	M. ¹⁸	H.	M.	christ[lich].	heidnisch	H.	M.	H.	M.	Chr[isten].	Muh[ammedaner].	H.	M.
Seraj	7078	25444	5640	20052			161	411	264	867	168	38	13143	46980
Banjaluka	4398	13331	14269	61949			177	474			205		18844	75959
Travnik	6939	24111	11496	48863			233	636	30	163	13	59	18698	73845
Bihatsch	8684	34933	9152	49261			88	328			54	46	17924	84622
Zvornik	15957	52918	17758	64030	207		851	2340			237	129	34566	119861
Novibazar	6755	24440	4462	20492			133	460	10	33			11360	45425
	49811	175177	62777	264647	207		1643	4649	304	1063	677	272	114535	446692
Versus	49851	175177	62777	264587	207		1643	4640	304	1074	674	215		
Die bevölkerung ist seit 1850 um 10 % gewachsen also steht [etwa?] ¹⁹ Total														

¹⁶ PA AA, NL, Dr. Otto Blau, Band 2, folio 189.

¹⁷ Скраћеница Н. означава куће (Häuser) или, како је наведено у Блауовом објављеном чланку, домаћинства (Haushaltungen).

¹⁸ Скраћеница М. означава мушкарце (Männer).

¹⁹ Нечитко. Највероватније стоји реч etwa.

Bevölkerungsliste
 Des Regierungsbezirkes Travnik²⁰

Kreise	Muhammedaner.		Christen		Röml[isch]. Kath[olische].		Zigeuner				Juden		Fremde		Total	
	H.	M.	H.	M.	H.	M.	H.	M.	H.	M.	H.	M.	Christ[en].	Muh[amme daner].	H.	M.
Travnik	1438	4993	1345	5802	H.	M.	100%		41	73	30	163		57	2854	11088
Seniza	1512	5277	728	2824	<i>Min</i>		33%		28	85					2268	8186
Livno	512	1708	2319	9367	<i>mixti</i>		50%		25	63					2856	11138
Glamotsch	224	806	692	3251	<i>Min</i>		10%								916	4057
Akhissar ²¹	1507	5172	2209	8589	<i>mixti</i>		50%	100	277						3816	14038
Jajze	1002	3345	2237	9943	<i>mixti</i>		50%	33	121						3272	13409
Göhlissar ²²	292	1107	1420	6789	<i>nulli</i>		0	6	12						1718	7908
Prosor	452	1703	546	2298	<i>unici</i>		100%			5			13	2	998	4021
	6939	24111	11496	48863				233	636	30	163	13	59		18698	73845

²⁰ PA AA, NL, Dr. Otto Blau, Band 2, folio 190.

²¹ Ускопје – Доњи Вакуф.

²² Језеро.

Bevölkerung
Des Regierungsbezirkes Serajevo²³

Kreis	Muhammedaner.		Christen		R[ömisch]. C[atholische].		Zigeuner Christi[che]. Heidn[ische].			Juden		Fremde		Total	
	H.	M.	H.	M.	H.	M.	H.	M.	H.	M.	Ch[risten].	Muh[amme daner].	H.	M.	
Seraj Stadt	2899	7595	612	1860	<i>pauci</i>	10%	72	165	264	857	41	27	3847	10545	
Seraj Distr[ict].	888	2980	1480	6050	<i>pauci</i>	10%	8	31			49	11	2376	9121	
Wissoka	1218	6396	1398	4276	<i>unici</i>	100%	30	62			36		2646	10770	
Foiniza	668	2810	1306	4416	<i>plurim</i>	75%	11	29	10	19			1985	7284	
Neretva	504	2137	362	1540	<i>plurim</i>	95%	16	58			23		882	3758	
Tschelebi Bazar ²⁴	901	3526	482	1910			24	66					1407	5502	
	7078	25444	5640	20052			161	411	264	867	168	38	13143	46980	

Banjaluka

Kreis	Muhammedaner.		Christen		R[ömisch]. C[atholische].		Zigeuner Christi[che]. Heidn[ische].			Juden		Fremde		Total	
	H.	M.	H.	M.	H.	M.	H.	M.	H.	M.	Ch[risten].	Muh[amme daner].	H.	M.	
Banjaluka	1897	5316	8241	39818	<i>pauci</i>	10%	79	231			101		10217	45466	
Derbend	498	1731	3472	12718	<i>plur</i>	50%	52	164					4022	14613	
Teschanj	2003	6284	2556	9413	<i>mixti</i>	50%	46	79			104		4605	15880	
	4398	13331	14269	61949			177	474			205		18844	75959	

²³ PA AA, NL, Dr. Otto Blau, Band 2, folio 191.

²⁴ Рогатица.

Bevölkerungsliste
Des Regierungsbezirkes Bihać²⁵

Kreis	Muhammedaner.		Christen		Röm[isch]. Kathol[ische].		Christen		Zigeuner Christl[iche]. Heidn[ische].				Juden		Fremde		Total	
	H.	M.	H.	M.	H.	M.	H.	M.	H.	M.	H.	M.	H.	M.	Ch[risten].	Muh[amme daner].	H.	M.
Bihać	1714	6865	1347	8581	<i>min</i>	10%			10	26							3071	15472
Novoselo	581	2180	1553	7631	<i>minimi</i>	10%			3	8							2137	9819
Pridor	740	2555	1243	6134	<i>minimi</i>	25%				49					27		1983	8765
Novi	451	1703	1029	5901	<i>minimi</i>	10%				34				30	3		1492	7671
Dubitza	222	805	628	3044	<i>minimi</i>	25%				73				7			873	3929
Ostrotschaz	2155	9525	497	2398	<i>mixti</i>	10%			13	46							2665	11969
Krupa	1072	4500	620	3945	<i>minimi</i>	10%			12	39							1704	8484
Stari Meidan	635	2498	941	4608	<i>minimi</i>	40%											1576	7106
Kozarac	493	1857	697	4117	<i>minimi</i>	10%			5	21				17	16		1195	6028
Klintsch	620	2445	597	2902	<i>nulli</i>	0			10	32							1227	5379
	8683	34933	9152	49261					88	328				54	46		17923	84622

²⁵ PA AA, NL, Dr. Otto Blau, Band 2, folio 192.

Bevölkerungsliste
Des regierungsbezirktes Novi-Bazar²⁶

Kreise	Muhammedaner.		Christen		Röm[isch]. Kathol[ische].		Zigeuner christliche heidnische			Juden		Fremde		Total	
	H.	M.	H.	M.	H.	M.	H.	M.	H.	M.	Christ[en].	Muh[amme daner].	H.	M.	
Novi-Bazar	1856	5952	771	4260	<i>nulli</i>	<i>0</i>	9	66	10	33			2646	10311	
Novi-Varosch	444	1837	1282	5761	<i>nulli</i>		37	142					1763	7740	
Semitca	467	1813	381	1955	<i>nulli</i>		8	18					856	3786	
Mitroviza	367	1491	360	1026	<i>nulli</i>		4	26					731	2543	
Vischegrad	694	2477	363	1173	<i>nulli</i>		29	75					1086	3725	
Trguschna ²⁷	1562	6068	618	3622	<i>nulli</i>		30	83					2210	9773	
Bihor ²⁸	1365	4802	687	2695	<i>nulli</i>		16	50					2068	7547	
	6755	24440	4462	20492			133	460	10	33			11360	45425	

²⁶ РА АА, NL, Dr. Otto Blau, Band 2, folio 193.

²⁷ Трговиште.

²⁸ Бијело Поље.

Bevölkerung der Herzegovina²⁹

	Muhammed[aner].		Christen		R[ömisc]. Cath[olische].		Zigeuner		Juden		Fremde		Total	
	H.	M.	H.	M.	H.	M.	H.	M.	H.	M.	Ch[risten].	Muh[ammedaner].	H.	M.
Mostar	1323	3795	2611	9001			49	111			24	8	3983	12939
Gazko	589	2060	1395	6230			25	89			39	18	2009	8436
Nikschitj	611	1791	883	2479			5	13				3	1499	4286
Tachlidje ³⁰	781	2845	967	3760			0						1748	6605
Blagay	291	946	153	570			6	16					450	1532
Belgradschik ³¹	158	799	386	1787			13	40			5	9	557	2640
Ljubuschka	397	1275	2096	7577			12	26			10		2505	8888
Stolaz	516	1885	1500	6294			40	128			9		2056	8316
Kolaschin	1039	2570	546	1688			12	28					1597	4286
Nevesinje	407	1383	1340	5263			20	63			46	14	1767	6769
Trebinje	1062	3132	2395	8314			40	158					3497	11604
Duvno	173	665	555	2511			11	44			16		739	3236
Priepol	503	1868	754	4076			16	62			4	2	1273	6012
Foca	2095	8840	777	3636			51	151			4	4	2923	12635
Tchaimiza	876	3313	430	1620			35	117			18	9	1341	5077
	10821	37167	16788	64806			335	1046			175	67	27944	103261

²⁹ РА АА, NL, Dr. Otto Blau, Band 1, folio 249.

³⁰ Плевља.

³¹ Коњиц.

ЛИСТА РЕФЕРЕНЦИ – LIST OF REFERENCES

Извори – Primary Sources

Необјављени извори – Unpublished Primary Sources

Politisches Archiv des Auswärtigen Amts (PA AA), Berlin.
Nachlass Dr. Otto Blau (NL Otto Blau).

Објављени извори – Published Primary Sources

Blau, O., „Politische Statistik Bosniens“, *Preussisches Handelsarchiv* I (1865) [№ 20, 19.5.1865], 486-490.

Vasa-efendija, P., *Bosna i Hercegovina za vreme misije Dževdet-efendije*, Sarajevo 1958.

Wasa, P. E., *La Bosnie et l'Herzégovine pendant la mission de Cevdet Efendi*, Constantinople: Imprimerie du Courrier d'Orient, 1864.

[Wasa], P. E., *La Bosnie et l'Herzégovine pendant la mission de Cevdet Efendi*, Constantinople 1865.

Thoemmel, G., *Beschreibung des Vilajets Bosnien*, Wien 1867.

Гильфердинг, А. Ф., *Поездка по Герцеговине, Босни и Старой Сербии*, Записки Императорского русского географического общества XIII, Ст. Петербург 1859. [Giljferding, A., *Pojezdka po Gercegovine, Bosni i Staroj Srbiji*, Zapiski Imperatorskogo ruskogo geografičeskogo obštstva XIII, St. Peterburg 1859]

Гильфердинг, А., *Путовање по Херцеговини, Босни и Старој Србији*, Сарајево 1972. [Giljferding, A., *Putovanje po Hercegovini, Bosni i Staroj Srbiji*, Sarajevo 1972]

Литература – Secondary Works

Aličić, A. S., *Uređenje Bosanskog ejaleta: od 1789. do 1878. godine*, Sarajevo 1983.

Asherson, P., „Personalm Nachrichten“, *Botanische Zeitung* XXXVII (1879) 260–261.

Gelez, P., „Dénombrements et recensement de population en Bosnie-Herzégovine durant le XIXe s. et au début du XXe s. (II)“, *Balkanologie* –

Revue d'études pluridisciplinaires, Vol. XIII / № 1–2 (2011) 1–22, <https://journals.openedition.org/balkanologie/2271#ftn3> (прегледано 7. марта 2021)

Ђакović, L., *Političke organizacije bosanskohercegovačkih katolika Hrvata*, Dio 1, *Do otvaranja Sabora 1910*, Zagreb 1985.

Hantzsch, V., „Blau, Otto“, u: *Allgemeine Deutsche Biographie* 47 (1903) 12–14, <https://www.deutsche-biographie.de/pnd116200790.html#adbcontent> (прегледано 7. марта 2021)

Ѕabanović, H., *Bosanski pašaluk: postanak i upravna podjela*, Sarajevo 1982.

Ѕljivo, G., *Bosna i Hercegovina 1854–1860*, Landshut 1998.

Пејановић, Ђ., *Становништво Босне и Херцеговине*, Београд 1955.
[Рејановић, Ђорђе, *Становништво Босне и Херцеговине*, Београд 1955]

Danijel RADOVIĆ, Nino DELIĆ

**STATISTICAL DATA OF THE 1851/52 CENSUS
IN BOSNIA AND HERZEGOVINA FOUND IN THE PERSONAL
FILES OF PRUSSIAN CONSUL IN SARAJEVO OTTO BLAU**

Summary

This paper is dedicated to the presentation of statistical data about the population of Bosnia and Herzegovina under Ottoman rule, collected during the census in 1850/51, which was partially published by the Prussian consul in Sarajevo, Otto Blau. The scientific accounts on the census procedure, as well as the results themselves, are generally poor. The quality of available, relatively scarce results, is contested in historiography. Even though the results of the census in Bosnia and Herzegovina have been known to researchers for more than a century and a half, the scarcity of data, uncertainties regarding the census procedure itself and categorization, suspicions towards the quality of results, etc., make each new piece of information about the topic highly valuable. Statistical data presented in this paper shall serve as an addendum for future studies of demographic trends in Bosnia and Herzegovina during Ottoman rule.

Чланак примљен: 29. 3. 2021.

Чланак коначно прихваћен за објављивање: 24. 6. 2021.

МЕШОВИТА ГРАЃА
Miscellanea
НОВА СЕРИЈА КЊ. XLII

ISSN 0350-5650

INSTITUTE OF HISTORY

MISCELLANEA

NEW EDITION Vol. XLII

Editorial board

Mikhail Belov (Russia), Dejan Bulić, Gordana Garić Petrović, Miloš Ivanović, Andrea Carteny (Italy), Ludmila Kuzmicheva (Russia), Radomir J. Popović, Biljana Stojić, Liliana Simeonova (Bulgaria), Uroš Tatić, Gabriella Schubert (Germany)

Editor-in-chief

Radomir J. Popović

Belgrade
2021

ISSN 0350-5650

ИСТОРИЈСКИ ИНСТИТУТ

МЕШОВИТА ГРАЂА
MISCELLANEA

НОВА СЕРИЈА Књ. XLII

Редакциони одбор

Михаил Белов (Русија), Дејан Булић, Гордана Гарић Петровић, Милош
Ивановић, Андреа Картени (Италија), Људмила Кузмичева (Русија),
Радомир Ј. Поповић, Биљана Стојић, Лилиана Симеонова (Бугарска),
Урош Татић, Габриела Шуберт (Немачка)

Одговорни уредник

Радомир Ј. Поповић

Београд

2021

Овај број *Мешовите грађе – Miscellanea*
штампан је уз финансијску помоћ
Министарства просвете, науке и технолошког развоја
Владе Републике Србије

САДРЖАЈ

Милица Кисић, Дејана Васић ПОВЕЉА КРАЉА ЖИГМУНДА ГРАДУ КОВИНУ ИЗ 1428. ГОДИНЕ	7
Озрен Косановић ПАБИРЦИ О АКТИВНОСТИМА НОВОБРЂАНИНА БЕРНАРДА НИКОЛИНОГ У РИЈЕЦИ ОД 1458. ДО 1465. ГОДИНЕ	25
Татјана Катић ЗЕАМЕТ ВЛАХА ВУКОВЕ ЗЕМЉЕ 1477. ГОДИНЕ	39
Драгана Амедоски ДУГОВАЊА ЦАРСКОЈ БЛАГАЈНИ НА ИМЕ ЗАКУПА ПРИХОДА ОД ОВЧАРИНЕ, ПОРЕЗА ОД ВЛАХА И ДРУГИХ ПРИХОДА У САНЦАЦИМА КРУШЕВАЦ И СМЕДЕРЕВО (1473-1481. ГОДИНЕ)	61
Александар Јаковљевић, Невен Исаиловић ПОПИС НАХИЈЕ НЕЧВЕН ИЗ 1574. ГОДИНЕ	81
Чедомир Антић ПРВА (ЕНГЛЕСКА) ПЕСМА О КАРАЂОРЂУ	145
Данијел Радовић, Нино Делић СТАТИСТИЧКИ ПОДАЦИ О СТАНОВНИШТВУ БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ ПРЕМА ПОПИСУ 1851/52. ГОДИНЕ ИЗ ЗАОСТАВШТИНЕ ПРУСКОГ КОНЗУЛА У САРАЈЕВУ ОТО БЛАУА	161
Владимир Јовановић РАСПИС О УСТРОЈСТВУ ПОЛИЦАЈНОГ ОДЕЉЕЊА ПОПЕЧИТЕЉСТВА ВНУТРЕНИХ ДЕЛА КНЕЖЕВИНЕ СРБИЈЕ ИЗ 1857. ГОДИНЕ	177

Стојанка Луџија ПРАВИЛА САРАЈЕВСКОГ ЦИОНИСТИЧКОГ ДРУШТВА VENE CION	193
Милун Стијовић ИЗВЕШТАЈ О СРПСКИМ ОСНОВНИМ ШКОЛАМА У ПРИШТИНСКОМ РЕЈОНУ 1911/1912. ШКОЛСКЕ ГОДИНЕ	207
Гордана Гарић Петровић, Милић Милићевић НАБАВКА ПОЉОПРИВРЕДНИХ СПРАВА ЗА СРПСКО ПОЉОПРИВРЕДНО ДРУШТВО НА ОСНОВУ РАТНЕ ОДШТЕТЕ У ПРВОМ СВЕТСКОМ РАТУ	227
Радован Фемић ДВА ПРИМЈЕРА АКТИВНОСТИ ЗЕЛЕНАШКОГ ПОКРЕТА	271
Срђан Милошевић, Владан Јовановић ИЗВЕШТАЈ РУДОЛФА АРЧИБАЛДА РАЈСА О СТАЊУ У МАКЕДОНИЈИ ИЗ СЕПТЕМБРА 1921. ГОДИНЕ	291
Ана Столић СТЕНОГРАФСКЕ БЕЛЕШКЕ О РАДУ КОЛА СРПСКИХ СЕСТАРА Подаци Делфе Иванић (4. II 1957)	341
УПУТСТВО ЗА АУТОРЕ INSTRUCTIONS FOR CONTRIBUTORS	361 XXXX